

ADALÉKOK A KÖZPONTI SZEMINÁRIUM POZSONYBÓL SZÁRMAZO KÓDEXTÖREDÉKEINEK PROVENIENCIÁJÁHOZ

Egy kódextöredék értékét elsősorban kora s a néhány sornyi (oldalnyi) szöveg jellege határozza meg. A korai töredékek és a kis számban fennmaradt szövegek az európai szöveghagyományt gazdagítják. A hazai kódextöredékek közt kevés az európai jelentőségű darab. A 1974 óta rendszeresen folyó magyarországi fragmentum-kutatás nem is ilyen töredékek „felfedezését” célozta meg, hanem a rendkívül szegény hazai forrásanyagot egy új forrásterület bevonásával, feltárással kívánja gazdagítani, kézzelfogható dokumentumokat nyújtva középkori művelődési képünk pontosabb körvonalazásához. Ebben a perspektívában kulcskérdéssé válik az, hogy mennyire megbízhatóak a 16–17. században könyvkötő anyagként felhasznált kódexek középkori magyarországi keletkezésére illetve használatára vonatkozó megállapításaink.

Az első katalógus kötet (*Fragmenta codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Recensuit L. Mezey, Bp., 1983*) e tekintetben nem volt eléggé meggyőző, ti. a recenzensek egybehangozóan a proveniencia-kérdést tartották az egyetlen komolyan vitatható pontjának. Mivel az Egyetemi Könyvtár anyagához szorosan kapcsolódó központi szemináriumi töredékanyag katalógusa (Budapest, 1988) azonos elvek alapján készült, szükségesnek tűnik néhány módszertani kérdést tisztázni.

Az egykori kódex magyarországi keletkezését (a *provenientia originis Hungarica* terminus ezt jelenti a katalógusban) a magyar vonatkozású tartalom, illetve bizonyos formai jegyek bizonyíthatják. Egy magyar krónika-töredék vagy egy esztergomi rítusú liturgikus töredék esetében a tartalmi jegyek eligazítóak. Egy hangjegyes töredék lokalizálásánál viszont a formai jegyek is nagy súllyal esnek latba: a magyar notáció szavatolja a magyar provenienciát. Néhány esetben a könyvdíszítés nyújt biztos fogódzót. A magyarországi eredetű kódexek összehasonlító íráselemzésének elvégzése után remélhetőleg az írást is felhasználhatjuk esetenként mérvadó lokalizációs eszközként.

A magyarországi keletkezés mellett szóló érvek híján (abban az esetben is, ha ellenérvek nem zárják ki a magyar provenienciát) a *provenientia originis incerta* kifejezést használjuk. Az egykori kódex középkori magyarországi használatára utaló *provenientia usus Hungarica* terminus nem egészen szerencsés, mert félreértések forrása volt. Magyarországi használatúnak csak abban az esetben tételezünk fel egy kódextöredéket, ha ezt (illetve a kódex könyvkötő anyagként való hazai felhasználását) valóban be tudjuk bizonyítani.

Az „örzökönyv”, melyről a töredéket lefejtettük, önmagában ritkán eligazító, hiszen még ha korabeli (16–17. századi) magyar tulajdonos bejegyzés van is benne, külföldi nyomtatvány esetében akkor sem dönthető el, hogy bekötve, vagy bekötetlenül került Magyarországra. A magyarországi használatot valószínűnek csak a következő esetekben tekinthetjük: 1. Ha a töredék magyarországi nyomtatvány kötéstáblájáról került le. 2. Ha a töredék alól kibontott tömítő anyagban magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású darabokat találunk. 3. Ha több, különböző helyen nyomtatott könyvről ugyanannak a kódexnek a darabjai kerülnek le. 4. Ha több, különböző helyen nyomtatott könyvről lefejtett töredék alól azonos tömítőanyag kerül elő. Még ezekben az esetekben sincs teljesen kizárva, hogy a könyvkötő nem külföldön vásárolta-e az olcsó kötőanyagot, a beírt pergament.

A töredék eredetének, illetve egykori magyarországi használatának megállapításánál együtt kell vizsgálnunk a töredéket, az őrzökönyvet, a tömítőanyagot, s tekintettel kell len-

nünk az összes többi ismert töredékre is, hogy nem bukkan-e fel másutt a kódex egy másik lapja. De tisztában kell lennünk annak az állománynak a történetével is, melyhez a töredéket hordozó könyv tartozik.

A Fragmenta codicum katalógus-sorozat első kötete az Egyetemi Könyvtár 300 töredékét, második kötete a Központi Szeminárium 246 töredékét írja le. A Központi Szemináriumban a töredékeket hordozó őrzőkönyvek ahhoz az állományhoz tartoznak, melyet a múlt század elején az Egyetemi Könyvtár adott át a Szemináriumnak, s melynek forrása a jezsuita – illetve a II. József féle kolostorfelosztásokból származó abolíciós anyag. Bár a két állomány szervesen összetartozik – ezt fejezi ki az I/1 és I/2 kötet megjelölés –, a Szeminárium őrzőkönyvei javarészt mégis egységes állományt alkotnak, tükrözve a múlt századi válogatás szempontját. A kódextöredékbe kötött könyvek 70%-a protestáns kolligátum. Másrészt 102 kötetben szerepel a pozsonyi jezsuiták S. Salvator Kollégiumának possesszor-bejegyzése (sokkal nagyobb arányban, mint az Egyetemi Könyvtár esetében). Ezt az őrzőkönyv csoportot elemezzük.

A pozsonyi jezsuiták tulajdonképpeni könyvtára a Káptalan utcai rezidencia épületében volt. A Salvator Kollégium önálló könyvtárának története a pozsonyi evangélikus gyülekezet történetével, közelebbről annak egyik legtragikusabb eseményével kezdődik. A pozsonyi evangélikus egyházkerület első lelkésze 1606-ban foglalta el állását, első templomukat 1638-ban a Szentháromság tiszteletére szentelték, gimnáziumukat 1656-ban avatták fel. 1672. július 8-án Kollonich Lipót vezetésével a katolikusok erőszakosan birtokukba vették valamennyi fontos intézményüket. A Szentháromság templomot Szelepcsényi érsek szeptemberben átszentelte az Údvözítő (Salvator) tiszteletére, s az evangélikus gimnáziummal együtt a jezsuiták kapták meg. Ekkor kezdődik a S. Salvator Kollégium Historia domus-a (Historia collegii Posoniensis ad S. Salvatorem Societatis Jesu ab anno 1672 usque 1720. Egyetemi Kt. Fol. Ab 98). A kulcsokat 1673. január elsején vették át ünnepélyesen, köztük az iskolaét, s benne a három könyvtárszobáét. Ezek közül kettőt a luteránus diákok használtak nemrégiben tanáraikkal közösen, a harmadik pedig Peringernek, az iskola rektorának a magánkönyvtára volt. Az új könyvtárszerzeményt a jezsuiták két egymás fölötti kis szobában helyezték el a sekrestye fölött: magasabban mintegy 3500 kötetet „qui haeretici sunt et scandalosi”, 4000 katolikus illetve az egyházat nem sértő könyvet pedig egy szinttel lejjebb. 2000 duplumot elégettek, vagy „in usus varios distraximus” – vallja az évkönyv. (A fentiekre vonatkozó legfontosabb irodalom: 1. Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. Lyceum története. Pozsony 1896. – 2. Schrödl József: A pozsonyi ág. hitv. evang. egyház-község története I. Pozsony 1906. – 3. Schönvitzky Bertalan: A pozsonyi kir. kath. Főgymnasium története. Pozsony, 1896. – 4. Az idézett Historia domus.)

Ez az evangélikus örökség az, amit birtokba véve a Kollégium, a következő tulajdonosi bejegyzéssel látott el: „*Collegii Societatis Jesu Posonij ad S. Salvatorem 1690*”, „1692”, „1697”. Ennek részletezése azért fontos, mert az évszám harmadik tagja háromnak, hétnek és kilencnek egyaránt olvasható. (A negyedik tagnál sem egyértelmű, hogy négynek vagy hétnek értelmezendő-e.) Az egyetemi könyvtári katalógus kötetünkben 1632- és 1672-ként szerepel többször; az állomány történetét alaposabban megismerve látjuk, hogy helytelenül.

1773-ban feloszlatták a jezsuita rendet. 1782. novemberében Kovachich Márton, az Egyetemi Könyvtár segédőre megbízatást kapott, hogy az országban található tiltott és eretnek könyveket, továbbá mindazokat a műveket, melyek az Egyetemi Könyvtár céljaira szükségesnek mutatkoznak, foglalja le, és szállíttassa be. A pozsonyi kollégiummal kapcsolatban Kovachich 1783. február 20-án jelenti, hogy a munkát elvégezte és valamennyi könyvről cédula készült az Egyetemi Könyvtár Generál Indexe számára, valamint egy összefoglaló jegyzék. Ez sajnos nyomtalanul eltűnt, sem az EK-ban, sem az OSzK-ban őrzött Kovachich hagyaté-

ban nem találtam. Az elhozott könyvek számára viszont egy másik jelentésben rábukkantam, 1308 kötetről van szó (Instrumenta II, 180v, OSzK Fol. Lat. 69). Ez az anyag került, mint említettem, java részben a Központi Szemináriumba.

Az egykori tulajdonos az értéktelenebb könyveket, füzeteket (ezekből vastag kolligátumokat csináltatva), olcsón, kódexlapokba köttette. A töredékkutatás szempontjából az a kérdés, hogy ezek a kötések hol készültek.

Emeljünk ki néhány töredék-csoportot az anyagból.

A 97-es és a 103-as töredéket közös magyar kísérő köti össze. Ez Telegdi Miklós prédikációinak 1577-es bécsi kiadása (RMNy 374). A 97-es töredéknek egy másik magyar kísérője is van, Káldi György prédikációi 1631-es pozsonyi kiadásának egy lapja (RMNy 1510). A 97-es töredék egy 18 darabból álló, Frankfurtban, Wittenbergben, Lipcsében stb. 1604 és 1630 között nyomtatott protestáns kolligátumról (BBa 16) került lefejtésre. A 103-as töredék egy 1620-as lipcsei nyomtatványról (BBE 15). Az utóbbi egyetlen possesszor-bejegyzése a pozsonyi jezsuita kollégiumé 1690-ből. Az előbbiben a pozsonyi kollégium mellett (1690) a kötet egyes darabjain Johannes Stumpf neve négyszer szerepel. (Stumpf a hesseni Alsfeldből származott, 1611-ben vállalta el a morvaországi Znaimban az ottani luteránus gyülekezet vezetését. 1623-ban hívta meg a pozsonyi tanács első lelkésznek Pozsonyba. 1632-ben halt meg.) Nevét azért kell külön kiemelni, mert hússzor találkozunk possesszor-bejegyzéseivel különböző nyomtatványokon a töredékbe kötött anyagban. Visszatérve a fenti töredékekhez: mindkét töredék tartalmilag is Magyarországhoz köthető: az egyik egy esztergomi vesperale, a másik egy pálos antiphonale. A két könyvet tehát egyszerre, Pozsonyban kötötték, két egykori magyarországi kódex lapjaiba, 1631 után (cf. kísérő). A kötés jellemzői: a könyv töredékbe kötött, metszése mélyzöld, oromszegése drapp és fehér szállal varrott.

A 15-ös és 16-os számú töredék egy 14. század eleji Biblia két lapja. Az első egy 14 darabos ulmi kolligátum (BBk 12, 1619–1625) kötéséül szolgált, tömítőanyagként Werbőczy Tripartituma 1599-es bécsi kiadását használták. A kolligátumot a pozsonyi jezsuiták 1697-ben látták el tulajdonos-bejegyzésükkel. A GGg 16-os jelzetű protestáns kolligátum (1616–1622), melyről a 16-os töredék került lefejtésre, nemcsak a Tripartitum egy másik töredékét őrizte meg makulatúraként, hanem Zvonarics Mihály: Pápa nem pápa c. 1603-ban Keresztúron nyomtatott művének egy lapját is. A címlapon a jezsuiták 1690-es bejegyzése olvasható. A kötés az előző töredék-párost is jellemző zöld metszés, drapp-fehér oromszegés. A pozsonyi kötés itt sem vonható kétségbe, s joggal tehető fel a Biblia egykori magyarországi használata. Ebbe a kötés-típusba tartoznak a 122–123–124-es töredékek őrzőkönyvei, melyekről egy 15. század második feléből való graduale 3 lapját fejtették le. A 122-es töredék kísérője Pázmány Kalauzának 1613-as pozsonyi kiadásából való. Mindháromban szerepel a jezsuita possesszor-bejegyzés.

29 darab ilyen típusú kötés van a Központi Szeminárium protestáns kolligátumai között. Az ezekről lefejtett töredékek: 15, 16, 23, 71, 80, 91, 92, 94, 95, 97, 103, 122, 123, 124, 148, 156, 159, 166, 168, 174, 176, 178, 204, 205, 219, 225, 231. (A 31-es és 147-es töredék őrzőkönyvében nincs S. J. possesszor.) Ezeket a töredékeket, illetve azokat a kódexeket, melyeket a pozsonyi könyvkötő felhasznált, joggal tekinthetjük magyarországi használatúnak. Megerősíti ezt még az is, hogy a kurzivált töredékszámok párosával-hármasával egymással is összefüggnek (közös kísérő, azonos kódex stb.).

Kérdés, hogy a jezsuiták vagy még az evangélikusok köttették-e be ezt az anyagot. Én inkább az evangélikusoknak tulajdonítom ezt a kötéstípust, mivel több esetben az előzéklapon van possesszor-bejegyzésük, illetve tartalomjegyzék.

Nem ez a kötéstípus, de egymással esetenként összefüggő, s így szintén Pozsonyhoz köthető a következő töredék-csoport: 4, 17, 29, 67, 79, 81, 105, 111, 115, 116, 117, 118, 119, 232. Ezekhez szorosan kapcsolódnak a 30, 99, 109, 110, 114, 177 számú töredékek, de ezek őrzőkönyvében sincs S. J. possesszor.

A Salvator Kollégium tulajdonosi bejegyzését tartalmazó maradék kötetek legnagyobb része (45 db) 16. századi nyomtatvány (ill. 1606 előtti), korábbi tehát az evangélikus gyülekezet hivatalos megszerveződésénél. Ezek kötése teljesen egyedi mérlegelést igényel.

A tördékkutatásnak nem célja, hogy mindenáron magyar provenienciát, illetve magyarországi használatot bizonyítson, de minden eszközt fel kell használnia, hogy a valóban Magyarországon használt kódexekről ezt bebizonyítsa.

Edit Madas: Beiträge zur Provenienz einer Fragmentengruppe der Bibliothek des Zentralseminars zu Budapest

Durch die seit 1974 regelmäßig betriebene Erforschung der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in Ungarn wird ein neues Quellengebiet der ungarischen Schrifttumsgeschichte erschlossen. In dieser Zielsetzung spielt eine Schlüsselrolle, wieweit unsere Feststellungen einer ungarischen Provenienz bzw. einer ungarischen Benutzung des beschriebenen Fragments zuverlässig sind. Wenn das Fragment vom Einband eines in Ungarn gedruckten Buches abgelöst wird, oder zur Einbandmakulatur auch Schriftträger mit ungarischen Texten verwendet wurden, aber auch wenn Blätter des gleichen Codex, bzw. Stücke aus dem gleichen Makulaturmaterials in mehreren, aber in verschiedenen Orten gedruckten Büchern entdeckt werden, darf die ungarische Benutzung des ehemaligen Codex mit geringem oder größerem Vorbehalt angenommen werden. Jene Bände der Seminarbibliothek, die Pergamentfragmente aufweisen, sind zumeist Kolligate protestantischen Ursprungs. 102 Bände davon tragen den Besitzervermerk des Collegiums S. Salvatoris der Preßburger Jesuiten. Die Kirchen und Schulen lutherischer Konfession wurden in Preßburg 1672 durch die Katholiken übernommen. Die luth. Trinitätskirche wurde zur Salvatorikirche umbenannt, bzw. neu konsekriert und zusammen mit dem Gymnasium den Jesuiten übergeben. In dieser Schule wurde das Collegium S. Salvatoris eingerichtet. Das Collegium übernahm auch die Bibliothek (7 500 Bände) des luth. Gymnasiums. Nachdem 1773 der Jesuitenorden aufgelöst wurde, gerieten zehn Jahre später 1308 Bände aus dieser Sammlung in die Universitätsbibliothek, die sie Anfang des vorigen Jahrhunderts dem Priesterseminar weiterschente.

Viele Pergamentfragmente aus den gleichen Codices sowie viele in Preßburg gedruckte ungarische Makulaturfragmente beweisen, daß ein Teil der Kolligate sicherlich in Preßburg eingebunden wurden. 29 Einbände vom gleichem Typ lassen sich in diesen Beständen feststellen, die gewiß Produkte einer Preßburger Buchbinderverkstatt sind. Durch andere, oben genannte Indizien können weitere 20 Fragmente mit der Stadt als Entstehungs- oder Gebrauchsort in Zusammenhang gebracht werden.